

JOŠ O NEKIM OSOBITOSTIMA KRETANJA STANOVNIŠTVA OPĆINSKIH SREDIŠTA I OSTALIH NASELJA SR HRVATSKE (1948—1981)

MLADEN FRIGANOVIĆ

UDK 911.3.325.11 (497.1)

Uvod

Različitost razmještaja, dinamike, gustoće, sastava i oblika naseljenosti kao funkcije diferencijalnog prožimanja prirodne osnove i društveno-gospodarskih, političkih i s njima povezanih relevantnih zbivanja, spadaju u osnovna demogeografska obilježja SR Hrvatske. To su potvrdili noviji radovi autora.¹⁾ Takva demogeografska obilježja i trend utkani su posredno, a kadšto i neposredno, u opću društveno-gospodarsku i prostorno-naseobenu problematiku SR Hrvatske. Sve je očitiije da će složeni proces prostornog uređivanja i planiranja regionalnog razvoja morati uvažavati neke od izrazitih specifičnosti dinamike i strukture stanovništva i naseljenosti u razdoblju što slijedi. Inače, jaz prostorno-populacijske i ekonomsko-geografske različitosti produbljivat će se i dalje.

Valja, naime, podsjetiti da je u razdoblju 1948—1971. g. stanovništvo SR Hrvatske povećano 170%, dok je najveći raspon promjene među zajednicama općina bio od 69% (gradska zajednica općina Zagreb) do — 19% (zajednica općina Gospić). Radi se, dakle, o amplitudi od 88% kao vrlo značajnoj interregionalnoj polarizaciji u spomenutom razdoblju.²⁾ Međutim, još veća je razlika populacijskih promjena između središnjih naselja i ostalih naselja unutar pojedinih prostornih jedinica. Tako je stanovništvo središnjih naselja SR Hrvatske poraslo u razdoblju 1948—1971. g. čak 620%, dok se stanovništvo ostalih naselja smanjilo 90%. Ali je razlika značajna i unutar samih središnjih naselja; općinska središta povećala su svoje stanovništvo čak 880%, dok je stanovništvo središnjih naselja nižeg ranga centraliteta poraslo u spomenutom periodu jedva 80%. Nije li već i to dovoljno za zaključak o trendu koji je ispod očekivanog za prostore nižeg centraliteta od općinskog a upućuje na veoma nisku urbaniziranost up-

ravo onih mjesta koja su trebala predstavljati osnovu za postojaniju naseobenu infrastrukturu upravo tamo gdje je bila najpotrebnija?

Snazi takve polarizacije i kakvoći razlika pridonosi i sve veća različnost u dobnom sastavu stanovništva urbanih središta i ostalih naselja. Tako je pokazatelj starosti (omjer stanovništva starijeg od 59 i mlađeg od 20 godina) prema popisu stanovništva 31. III 1971.g. bio je 0,59 u naseljima bez centralnih funkcija, a samo 0,40 u općinskim središtima. Omjer tih dvaju pokazatelja je 1,33 (0,59:0,40) i u općem okviru diferenciranosti predstavlja značajnu razliku. Međutim, razlike su još veće unutar pojedinih zajednica općina i između pojedinih zajednica općina SR Hrvatske. Polarizirane vrijednosti pokazuju zajednice općina Gospić (1,26:0,32=3,94) i Osijek (0,42:0,34=1,24).³⁾ Očito je stanovništvo seoskih naselja vrlo blizu kritičnog stanja ostarjelosti, dok se stanovništvo gradskih naselja pomlađuje. Nekoć je bilo upravo obrnuto.

Urbanizacija u SR Hrvatskoj, promatrana kroz promjene broja stanovništva, ima regionalno i intraregionalno izrazito diferencijalan trend, i to do te mjere da on zaista predstavlja teškoću u planiranju regionalnog razvoja. Time više, jer smanjivanje naseljenosti i pogoršanje dobne strukture znači izrazitu nepovoljnost stanovitog prostora, a ipak se ne uzima dovoljno u obzir kod izrade mjerila za određivanje statusa nedovoljne društveno-gospodarske razvijenosti. Stoga držimo da su takvim stavom pogođene upravo one općine kojima bi doista valjalo pomoći jer, iako im se društveni proizvod po stanovniku nešto povećao, odljev stanovništva otkriva društveno-gospodarske slabosti tog prostora.⁴⁾

Spomenuti proces regionalne i intraregionalne ruralno-urbane diferencijacije nastavio se još žešće u najnovijem međupopisnom razdoblju.

1. Mladen Friganović: Neke mjere raspršenosti promjena broja stanovništva SR Hrvatske 1948—1971. godine. Spomen-zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske. Zagreb, 1978, 83—97; Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961—1971. »Stanovništvo«, IDN (CDI), X(3—4), XI(1—2), Beograd, 1974, 177—189; Promjene u sastavu ekonomski aktivnog stanovništva općinskih središta SR Hrvatske 1953—1971. Geografski glasnik XLI—XLII, Zagreb, 1980, 49—60. i dr.
2. Mladen Friganović: Stanovništvo općinskih središta

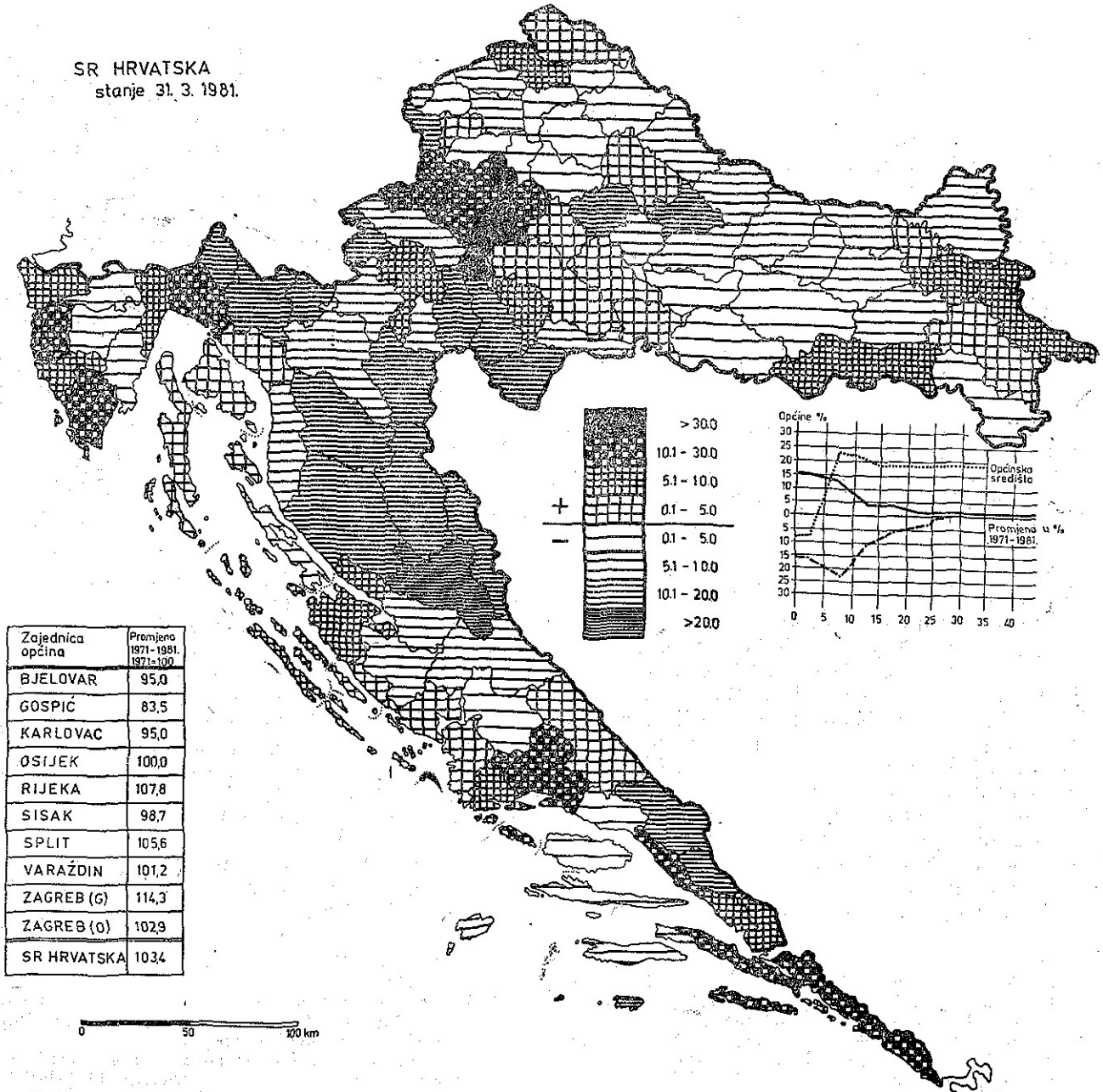
SR Hrvatske 1948—1971. Geographica Slovenica, Ljubljana, 1980, 70—81.

3. Za usporedbu: ljestvica koeficijenta starosti stanovništva zemalja svijeta prema Demografskom godišnjaku UN kreće se od 0,10 do 0,65.
4. Diskusija o kriterijima za status nerazvijenosti općine usmjerena je na to da u razdoblju 1981—1985. ne bude uzet u obzir trend smanjivanja stanovništva kao relevantan pokazatelj društveno-gospodarske slabosti. Mislimo da je takav stav neprihvatljiv. U SR Sloveniji su dinamika i struktura stanovništva uzete u obzir kod određivanja (ne) razvijenosti.

Karakteristične promjene u razdoblju 1971—1981.

Stanovništvo zajednica općina Gospić (Lika) i Karlovca (dio Pokuplja i Kordun), Bjelovara (bilogorsko-podravski i ilovsko-pakrački kraj) i Siska (dio donjeg Pokuplja, Posavine i Banija) pokazuje značajno smanjivanje broja i gustoće naseljenosti. Nasuprot tima, ostale zajednice općina karakterizira izrazit porast stanovništva (gradska zajednica općina Zagreb, Rijeka i Split), odnosno stagnacija (okolica Zagreba, zajednica općina Osijek i Varaždin).

Krajnosti u promjenama broja stanovnika pokazuju, dakle, zajednice općina grada Zagreba (114,3) i Gospića (83,5). Na jednoj je strani superkoncentracija, a na drugoj depopulacija, i to najizrazitija u poslijeratnim međupopisnim razdobljima. Ništa se nije promijenilo u trendu kakav je bio u razdoblju 1961—1971. g. Prostorna polarizacija naseljenosti, a time i društveno-gospodarskoga kompleksa, razvija se dalje u istome smjeru, ali pojačana intenziteta. Sve veća usitnjenost domaćinstva logično se uklapa u opći društveni preobražaj; na jednoj su strani sve

Sl. 1 Promjena broja stanovnika SR Hrvatske po općinama 1971—1981.

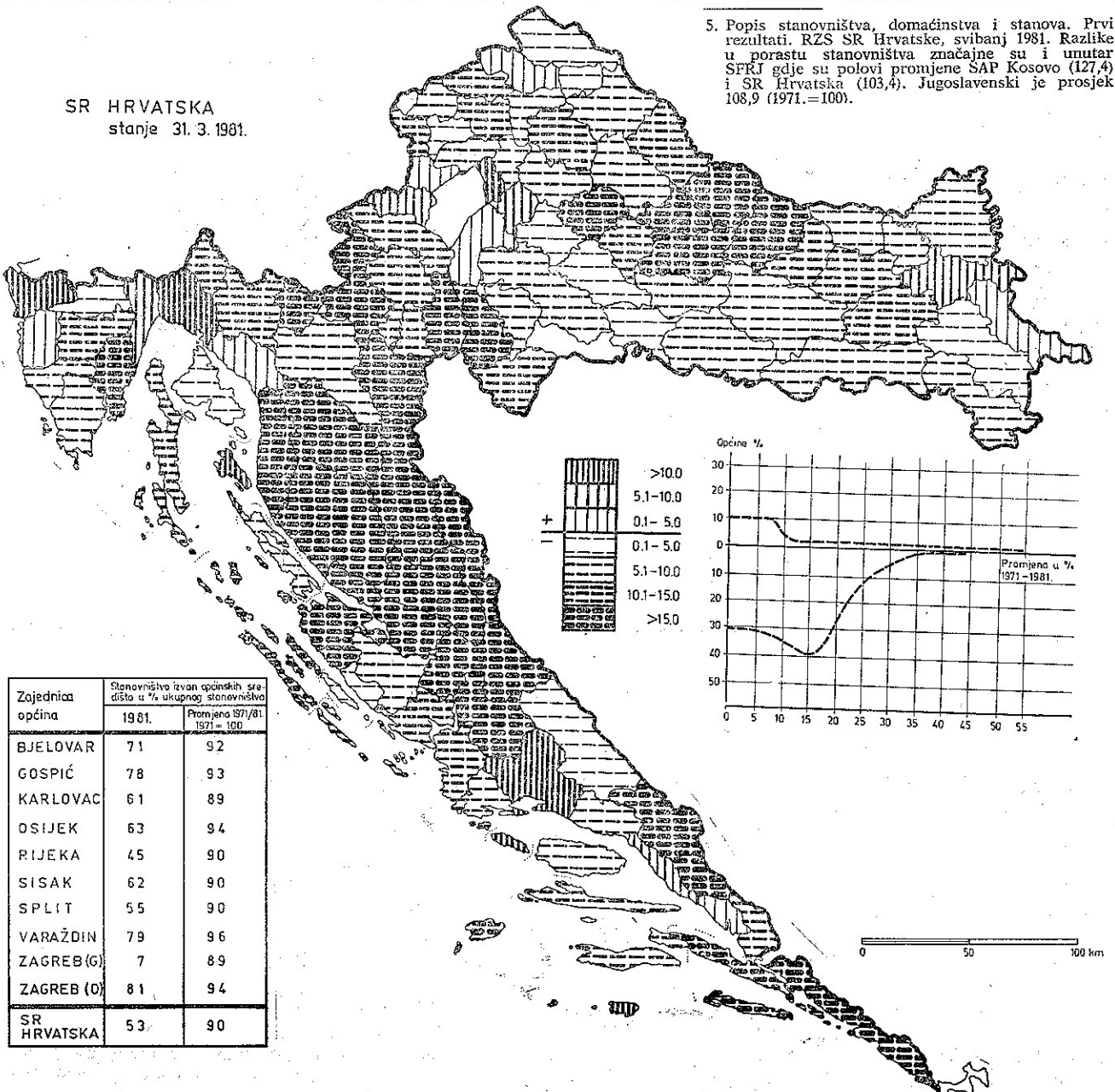
Fig. 1 Changes in the number of inhabitants of SR Croatia according to communities during the 1971—1981 period.

Tab. 1. Promjena broja stanovnika i domaćinstava SR Hrvatske i zajednica općina 1971-1981.⁵⁾

Zajednica općina	Stanovništvo		Domaćinstva		Promjena stanov. domaćin.
	1981.	1971. = 100	1981.	1971. = 100	
Bjelovar	370 200	95,0	114 629	102,2	107,6
Gospić	89 412	83,5	27 779	97,4	116,5
Karlovac	171 556	95,0	51 718	104,4	109,9
Osijek	863 292	100,6	267 411	107,6	107,0
Rijeka	536 978	107,8	183 617	113,5	105,3
Sisak	198 868	98,7	60 915	103,4	104,8
Split	876 550	105,6	246 983	115,0	108,9
Varaždin	302 686	101,2	85 074	110,5	109,2
Grad Zagreb	763 293	114,3	263 319	113,5	99,3
Okolica Zagreba	405 274	102,9	117 965	111,3	108,2
SR Hrvatska	4 578 109	103,4	1 419 410	110,1	106,5

5. Popis stanovništva, domaćinstva i stanova. Prvi rezultati. RZS SR Hrvatske, svibanj 1981. Razlike u porastu stanovništva značajne su i unutar SFRJ gdje su polovi promjene SAP Kosovo (127,4) i SR Hrvatska (103,4). Jugoslavenski je prosjek 108,9 (1971.=100).

SR HRVATSKA
stanje 31. 3. 1981.

Sl. 2 Promjena broja stanovnika SR Hrvatske po općinama 1971-1981 (bez stanovnika općinskih središta)

Fig. 2 Changes in the number of inhabitants of SR Croatia according to Communities during the 1971-1981 period (without the inhabitants of the municipal centers)

brojniji mlađi brakovi (domaćinstava), a na drugoj staračka domaćinstava sa sve manjim brojem članova. Jedino usporeniji rast broja domaćinstava u samome Zagrebu odražava teškoće zasnivanja novih ognjišta i njihovo odgađanje u uvjetima složenijeg i težeg urbanog življenja.

Rekonstrukcija promjena u razdoblju 1948—1981. g.

Razmjerno skroman porast stanovništva SR Hrvatske od oslobođenja do danas (21%) sastoji se od vrlo različitih regionalnih stopa rasta. Položaj promjena, promatrano u okviru zajednica općina, su grad Zagreb (89%) i Zajednica općina Gospić (— 32%). Izuzme li se Zagreb kao supra-

regionalna i nadnacionalna metropola, onda su polovi promjena broja stanovništva zajednica općina Split (32%) i Gospić (— 32%), tj. Dalmacija i Lika. Raspon je značajan i vrlo indikativan.

Područje Zajednice općina Gospića konstantno depopulira kroz sva međupopisna razdoblja s karakterističnom akceleracijom. Tom je području najbliži prostor zajednice općina Bjelovar koji depopulira od pedesetih godina ali s nešto blažom stopom. Karakteristično je i područje zajednice općina Zagreb okolica, gdje se zapaža stagnacija sve do najnovijeg međupopisnog razdoblja kada počinje stanovita koncentracija. Potonje je jamačno pod sve neposrednijim utjecajem samoga Zagreba, gdje se u dijelu vanjskog prstena stvaraju nova naselja ili gdje jačaju stara

Tab. 2. Promjena broja stanovnika u zajednicama općina SR Hrvatske 1948—1981. (1948. = 100)⁶

Zajednica općina	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1971.	1981.
						1961.	1971.
Bjelovar	100	103	102	97	92	95	95
Gospić	100	92	91	81	68	90	84
Karlovac	100	104	105	101	96	96	95
Osijek	100	106	115	123	125	106	101
Rijeka	100	100	105	111	119	105	108
Sisak	100	106	110	113	111	102	99
Split	100	106	114	125	132	110	106
Varaždin	100	102	102	105	106	103	101
Grad Zagreb	100	110	131	167	189	128	114
Okolica Zagreba	100	101	99	99	101	100	103

(Samobor, Sesvete, Kutina, Krapina, Zabok i dr). Zanimljivo je i indikativno slabljenje naseljenosti zajednice općina Sisak i Varaždin u posljednjem međupopisnom razdoblju. Potonjem je najbliži prostor zajednice općina Osijek, dok su zajednica općina Rijeka i Split uz onu grada Zagreba još uvijek populacijski najdinamičnije.⁷⁾

Razmjerno najjače odlijevanje stanovništva zbililo se iz područja Zajednice općina Gospić

(smanjen udio stanovništva u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske, 1948:1981. = 0,571), zatim iz zajednice općina Bjelovar (0,764) i Karlovca (0,787), dok je prostor razmjerno najvećeg priljevanja bio onaj Zajednice općina Zagreb grad (1,575). Pozitivan omjer pokazuju i zajednice općina Split (1,085) i Osijek (1,033). Podrobnije se to vidi iz tab. 3.

Tab. 3. Promjena udjela stanovništva zajednica općina u stanovništvu SR Hrvatske 1948—1981.

Zajednica općina	1948.	1981.	1981. 1948.	Zajednica općina	1948.	1981.	1981. 1948.
Bjelovar	10,6	8,1	0,764	Split	17,6	19,1	1,085
Gospić	3,5	2,0	0,571	Varaždin	7,5	6,6	0,880
Karlovac	4,7	3,7	0,787	Zagreb grad	10,6	16,7	1,575
Osijek	18,3	18,9	1,033	Zagreb okol.	10,6	8,9	0,840
Rijeka	11,9	11,7	0,983				
Sisak	4,7	4,3	0,915	SR Hrvatska	100	100	1,000

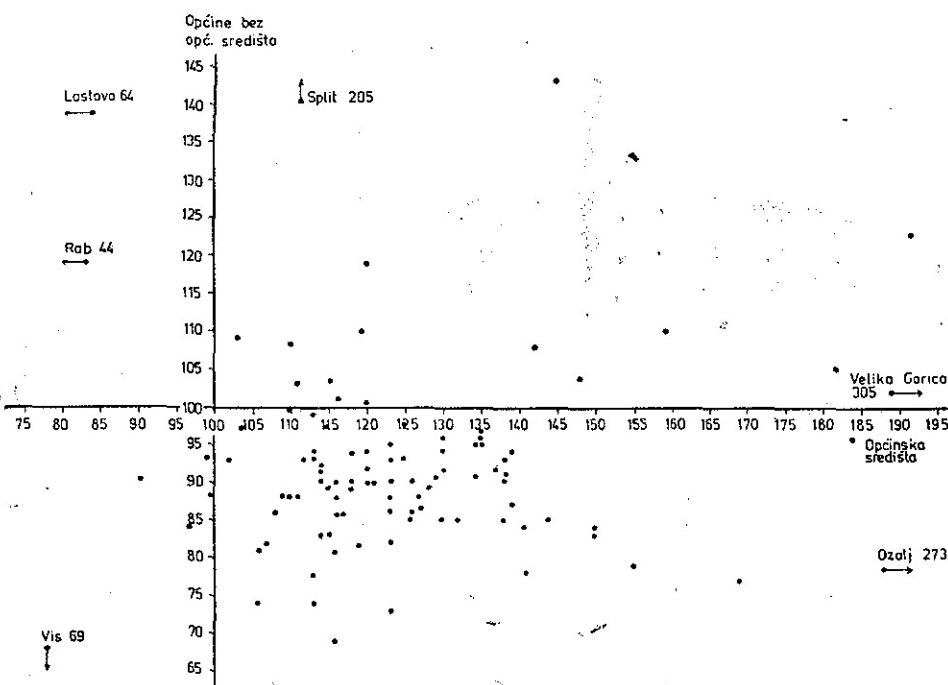
6 Podaci za razdoblje 1948—1971. su iz rada pod brojem 2, a za 1981. iz izvora pod brojem 5.

7. Mada je u popisu 1981.g. primijenjena ista metodologija u osnovi kao u popisu 1971.g. postoje razlike u definiciji stalnoga stanovništva (de iure). U popisu

1971. smatralo se da je svaki zaposleni, koji se ne vraća svakodnevno u mjesto gdje mu živi domaćinstvo, stalni stanovnik u mjestu rada te da predstavlja samačko domaćinstvo. Otuda su moguće i stanovite razlike u ukupnom broju stanovnika i domaćinstava pojedinih naselja.

Značenje i indikativnost promjene naseljenosti očituju se unutar pojedinih općina u polarizaciji na općinsko središte i ostala naselja. Znači, pored razlika u trendu stanovništva između pojedinih zajednica općina (pretežno makroregije), znatne su razlike i između pojedinih regija i općinskih teritorija (subregije), ali i unu-

tar samih općina bilo da su izrazito monocentrične ili pak s elementima policentričnosti. O tome je bilo riječi u jednom od ranijih radova.⁸⁾ Ovdje ćemo to produljiti na podatke prvih rezultata popisa stanovništva 31. ožujka 1981. g. da bismo podvukli i razradili dosadašnji trend spomenute polarizacije.

Sl. 3 Dijagram rasipanja promjene broja stanovnika općina bez općinskih središta i broja stanovnika općinskih središta 1971—1981.

Fig. 3. Diagram of the distribution of the changes in the number of inhabitants of communities without municipal centers and the number of inhabitants in municipal centers during 1971—1981

Tab. 4. Promjena broja stanovnika općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske 1948—1981. g.

	Stanovništvo u 1000				
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
SR Hrvatska	3 780	3 936	4 160	4 426	4 578
Općinska središta	942	1 067	1 337	1 772	2 132
Ostala naselja	2 838	2 869	2 823	2 654	2 446

Tab. 5. Pokazatelj promjena 1948—1981. (1948. = 100)

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
SR Hrvatska	100	104	110	117	121
Općinska središta	100	113	142	188	226
Ostala naselja	100	101	99	94	86

Minimalan porast stanovništva SR Hrvatske u čitavom poslijeratnom razdoblju, s laganim pulsirajućim obilježjem, sastoji se u osnovi od dviju karakteristika: više ili manje izrazitog i kons-

tantnog povećanja stanovništva općinskih središta (dakle, uglavnom gradova općinskog i višeg ranga centraliteta) te odlijevanja cjelokupnog priraštaja i dijela demografske osnove, s akcele-

8. Rad cit. pod 1.

racijom od pedesetih godina do danas iz naselja nižeg ranga centraliteta od općinskog i svih ostalih naselja bez ikakvih centralnih funkcija.⁹⁾ Za osnovnu orijentaciju o brzini urbanizacije može poslužiti i podatak o promjeni udjela stanovništva općinskih središta u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske 1948—1981. g. I obrnuto, promjena

udjela stanovništva ostalih naselja pruža nam osnovnu orijentaciju o brzini i dometu deruralizacije. Stanovništvo općinskih središta povećalo je svoj udio u stanovništvu SR Hrvatske od 25% na 47%, dok se udio stanovništva ostalih naselja smanjio od 75% na 53%. Podrobnije se to vidi iz ove tablice:

Tab. 6. Promjena udjela stanovništva 1948—1981.

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
SR Hrvatska	100	100	100	100	100
Općinska središta	24,9	27,1	32,1	40,0	46,6
Ostala naselja	75,1	72,9	67,9	60,0	53,4

Lančanim pokazateljem dobivamo još pregledniju sliku razvoja promjene, osobito ako se

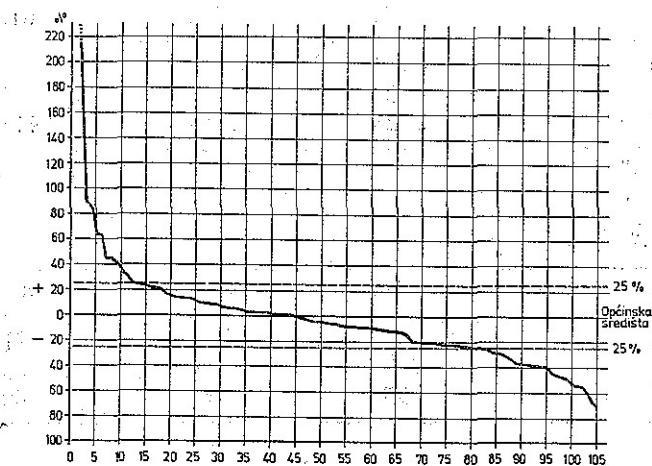
svede na prosječne godišnje vrijednosti. To se vidi iz ove tablice:

Tab. 7. Lančani pokazatelj promjene udjela izražen prosječno godišnje u promilima u međupopisnim razdobljima 1948—1981.

	1948 — 1953.	1953 — 1961.	1961 — 1971.	1971 — 1981.
SR Hrvatska	8,0	7,5	6,0	3,0
Općinska središta	26,0	31,3	33,0	20,0
Ostala naselja	2,0	— 2,5	— 6,0	— 8,0

Očito je usporavanje stope povećanja stanovništva SR Hrvatske; stopa se više nego prepolovila od prvog do posljednjeg međupopisnog

razdoblja nakon rata. Stanovništvo općinskih središta pokazuje stalno visoku stopu rasta, osobito šezdesetih godina. U posljednjem međupo-

Sl. 4 Krivulja promjene broja stanovnika 105 općinskih središta SR Hrvatske 1948—1971. u odnosu na prosječnu promjenu svih općinskih središta (1971:1948.=188) 188=100

Fig. 4. Graph of the changes in the number of inhabitants of 105 municipal centers in SR Croatia during 1948—1971 in relation to the average change of all the municipal centers (1971 : 1948 = 188) 188 = 100

9) U radu cit. pod 1. izdvojeni su za razdoblje 1948—1971. pokazatelji ukupnog stanovništva, stanovništva općinskih središta, centralnih naselja bez općinskog središta i stanovništva ostalih naselja (bez centralnih funkcija). Općinska središta se mogu uglavnom uzeti kao gradska naselja kada je u pitanju broj stanovnika, jer na naselja gradskog tipa (koja nisu općinska

središta, npr. Lovran, Kraljevica, Umag, Borovo i dr.) otpada samo 2,56% ukupnog stanovništva općinskih središta SR Hrvatske 1981.g. Na općinska pak središta koja nemaju obilježje gradskog naselja (npr. Supetar na Braču, Čabar, Čazma, Klanjec, Lastovo i dr.) otpada također samo 3,14% ukupnog stanovništva općinskih središta SR Hrvatske 1981.g.

pisnom razdoblju stopa je nešto niža, što ne znači da je urbanizacija sporija. Jer, riječ je o sve većem ukupnom broju stanovnika općinskih središta pa je i stopa niža i onda kada se radi o apsolutno većem prilivu i prirodnom priraštaju. Prosječno uzevši, (imajući na umu stope prirodnog priraštaja stanovništva SR Hrvatske), možemo zaključiti da je rast stanovništva općinskih središta barem dvije trećine posljedica doseljavanja, a jedna trećina otpala bi na prirodni priraštaj.¹⁰ Ostala naselja gube dio svog stanovništva po ubrzanoj stopi; pozitivno kretanje imala su samo u prvom međupopisnom razdoblju, a zatim sve do danas negativno kretanje s prosječnom stopom međupopisnog razdoblja od —2,5 (1953—1961) preko —6,0 (1961—1971) do čak —8,0 (1971—1981). Ovako malen porast ukupnog stanovništva SR Hrvatske nakon rata (najmanji među socijalističkim republikama) i snažna diferencijacija kretanja u ruralnim i urbanim prostorima, uz poznatu ostarjelost dobna sastava, upućuje na specifičnosti odnosa s ukupnim društveno-gospodarskim promjenama. Pri tome bi svakako bilo od izuzetnog značenja uputno istražiti neke

od spomenutih parametara u međuzavisnosti s kretanjem stambenog prostora i nezaposlenosti u SR Hrvatskoj.¹¹

Regionalni aspekt promjene udjela stanovništva općinskih središta i ostalih naselja u ukupnom stanovništvu SR Hrvatske potvrđuje predpostavku o jedinstvenosti procesa, ali i o različitim stopama u pojedinim zajednicama. Godine 1948. raspon udjela stanovništva općinskih središta kretao se od onog u Zajednici općina Rijeka (32,1%) do onog u Zajednici općina okolica Zagreba (5,6%). I u 1981. g. Zajednica općina Rijeka imala je najveći udio stanovništva općinskih središta (55,1%), ali se ni minimum nije pomakao iz zajednice općina okolice Zagreba (18,8%). Ovdje smo izuzeli gradsku zajednicu općina Zagreba koja je, razumljivo, sastavljena gotovo potpuno od urbanog stanovništva pa je imala daleko najveći udio gradskog u ukupnom stanovništvu (1948: 80,5%, 1981:92,9%). Analogno tome, može se zaključiti i o kretanju i regionalnoj diferenciranosti udjela stanovništva izvan općinskih središta. Podrobnije se to vidi iz ove tablice:

Tab. 8. Porast udjela stanovništva općinskih središta i pad udjela stanovništva ostalih naselja u zajednicama općina SR Hrvatske 1948—1981.

Zajednica općina	Općinska središta		Ostala naselja	
	1948.	1981.	1948.	1981.
Bjelovar	100 (14,2)	205 (29,1)	100 (85,8)	83 (76,9)
Gospić	100 (8,2)	277 (22,7)	100 (91,8)	84 (77,3)
Karlovac	100 (18,1)	215 (38,9)	100 (81,9)	75 (61,1)
Osijek	100 (22,3)	168 (37,4)	100 (77,7)	81 (62,6)
Rijeka	100 (32,1)	172 (55,1)	100 (67,9)	66 (44,9)
Sisak	100 (14,8)	260 (38,5)	100 (85,2)	72 (61,5)
Split	100 (21,9)	205 (44,9)	100 (78,1)	71 (55,1)
Varaždin	100 (9,9)	211 (20,9)	100 (90,1)	88 (79,1)
Zagreb grad	100 (80,5)	115 (92,9)	100 (19,5)	36 (7,1)
Zagreb okolica	100 (5,6)	336 (18,8)	100 (94,4)	86 (81,2)
SR Hrvatska	100 (24,9)	187 (46,6)	100 (75,1)	47 (53,4)

Minimalni udio stanovništva općinskih središta (Zagreb okolica) 1948. g. odnosio se prema maksimalnom udjelu (Rijeka) kao 1:5,7, dok je taj odnos 1981. g. bio 1:2,9. Znači da su se slabije urbanizirana područja relativno brže urbanizirala, što je pozitivno, pa tome valja težiti i u buduću. Brzina promjene relativnog udjela gradskog, odnosno seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, u obrnutom je odnosu s veličinom stanovništva i stupnjem njegove urbaniziranosti.

To je, dakle, pojava koja se zapaža i u općem društveno-gospodarskom preobražavanju nekog prostora. Otuda i odgovarajući problemi u njihovu usklađivanju.

Pokuša li se proniknuti u međuopćinske različitosti, koje je teško uočiti iz tablice s poredanih stotinjak i nešto više općina, pa to činimo putem dijagrama rasipanja, opazit ćemo još veću diferenciranost u promjeni broja stanovnika općinskih središta i ostalih naselja. Iz takvog di-

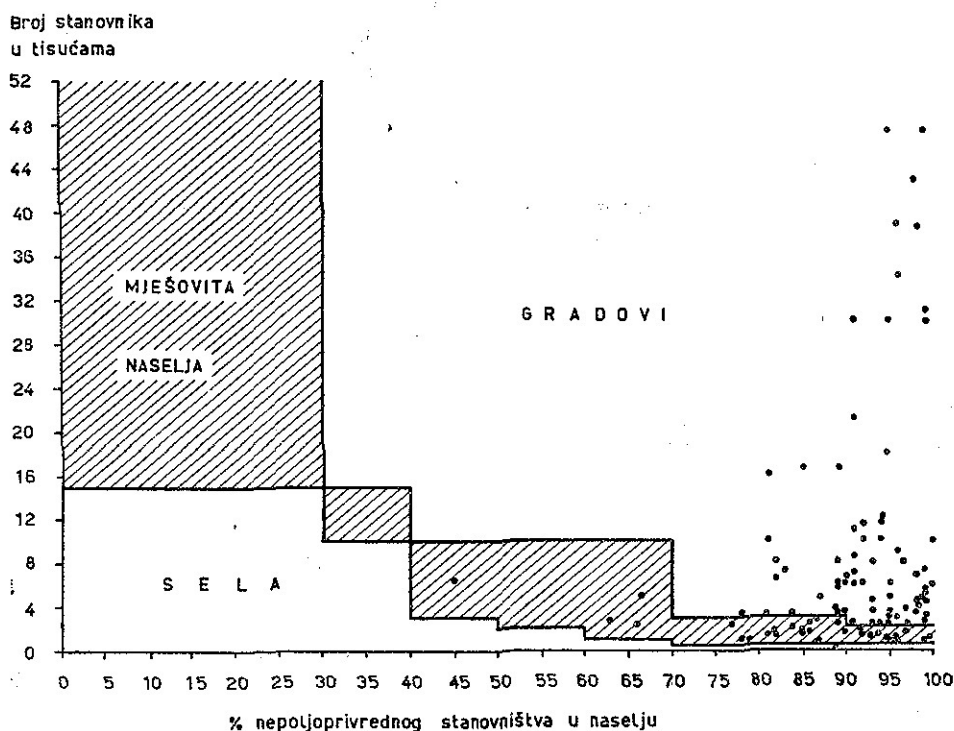
10. Podrobnije o prirodnom priraštaju stanovništva SR Hrvatske po općinama u razdobljima do 1971. bilo je riječi u radu Mladena Friganovića: Regionalne osobitosti novijega prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske. Encyklopedia moderna, 14 (V) 1970, Zagreb, 1970,

68—71. Ova je procjena temeljena na tom radu i na ocjeni novijega trenda prirodnoga priraštaja stanovništva SR Hrvatske.

11. To će se nastojati obuhvatiti u istraživanju što je prijavljeno za razdoblje 1981—1985. (projekt Prostorno uređenje... , tema Urbanizacija...)

jagrama rasipanja vidi se da otprilike 80% općina ima u razdoblju 1948—1971. smanjeni broj stanovnika, ali da je samo 6% općinskih središta koja bi se svrstala u tu kategoriju. Prema tome, izuzmu li se općinska središta, dakle gradska naselja, kao svojevrsne točke populacijske koncentracije, onda je u razdoblju 1948—1971. g. gotovo dobrih osam desetina teritorija SR Hrvatske imalo depopulacijsko obilježje. U skupinu općina koje su imale povećan broj stanovnika u razdoblju 1948—1981, ne računajući općinska središta, pripadale su mahom teritorijalno i populacijski veće općine s izrazitijom društveno-gospodarskom razvijenošću, odnosno širom i složenijom podjelom rada te organiziranijim općinskim prostorom s infrastrukturom koja je pratila takav

proces (Rijeka, Opatija, Split, Makarska, Poreč i dr.) kao i one općine koje su bile pod neposrednijim utjecajem i u blizini supraregionalnih centara, npr. Zagreba (Samobor, Sesvete, Dugo Selo, Velika Gorica, Zaprešić i dr.). Potonje se još većma pojačalo u posljednjem međupopisnom razdoblju. U posljednjem međupopisnom razdoblju opažen je na osnovi prvih rezultata popisa stanovništva vrlo karakterističan proces u većem broju priobalnih općina (Poreč, Crikvenica, Buje i dr.), gdje je zabilježen porast stanovništva i izvan općinskih središta. Litoralizacija je očito počela djelovati u složenijim oblicima od običnih sezonskih koncentracija ljudi i dobara. A među otočnim općinama takva je općina Rab.

Sl. 5 Općinska središta SR Hrvatske (bez Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka) prema broju stanovnika i udjelu nepoljoprivrednog stanovništva 1971.g.

Fig. 5. Municipal centers of SR Croatia (without Zagreb, Split, Rijeka and Osijek) in comparison to the number of inhabitants and the non-agricultural population in 1971

O kvalitativnim promjenama stanovništva općinskih središta 1953—1971.

Kombinacijom broja stanovnika i udjela poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva definirana su u našoj zemlji seoska, mješovita i gradska naselja.¹²⁾ Prema tim kriterijima u SR Hrvatskoj je 1953. g. pet općinskih središta imalo obilježje seoskog naselja i čak 49 središta obilježje mješovitog naselja. Prema tome, manje od polovice (ili otprilike polovica) općinskih središta smatra se gradskim naseljima. Očito je, bez obzira na nepotpunost i slabost kriterija, da je stupanj urbaniziranosti bio vrlo nizak i da takva općinska središta nisu u velikom dijelu republike mogla vršiti ulogu propulzivnog faktora i organizatora društveno-gospodarskog života općins-

kog areala. Međutim, do 1971. g. stanje se u mnogome popravilo (ne raspoložemo još strukturnim podacima za 1981. g.). Tada više nijedno općinsko središte nije imalo svojstva pravog seoskog naselja, (dubiozna su bila dva središta, Ozalj i Lastovo) a udio onih s karakteristikama mješovitog tipa znatno se smanjio (od 49 na 30). Proces je jamačno do danas bio još ubrzaniji. Velika je većina općinskih središta doživjela kvalitativne promjene u kombinaciji broja i strukture po djelatnosti. Ipak, kod mnogih je središta još broj stanovnika skroman, ponajviše u prostorima rijetke naseljenosti i nedovoljne društveno-gospodarske razvijenosti (dijelovi gorskog, otočnog i istočno-ravničarskog područja), pa je to jedan od temeljnih regionalno-geografskih problema SR Hrvatske.

12. Autor kriterija je Miloš Macura. Definicija je sažeta u dijagramu koji je prilog ovom radu.

Summary

POPULATION GROWTH IN MUNICIPAL CENTERS OF THE SOCIALIST REPUBLIC OF CROATIA 1948—1981

Mladen Friganović

This study is a continuation of earlier studies by the author concerning population shifts in the municipal centers of the Socialist Republic of Croatia during the 1948—1971 period, changes in the composition of the economically active inhabitants of these municipal centers during 1953—1971, and some measurements of the dispersion of their inhabitants and the inhabitants of other settlement categories with a lower degree of centrality as well as settlements without centrality. The characteristic changes during the 1971—1981 period have been analyzed. In the last period between censuses, the basic continuation of this process has been shown to have a similar polarization trend: the strengthening of the supraregional center of Zagreb, the strengthening of the macroregional centers and municipal centers, and the depopulation of practically all the rural areas. An innovative process of population growth is experi-

enced in some coastal areas, not only in the municipal centers but also outside of them. The population of the municipal centers in Croatia rose in the 1948—1981 period by 126%, while the population of other settlements fell by 14%. The average growth in SR Croatia was only 21% during the 1948—1981 period. The percentage of the total population of SR Croatia living in municipal centers increased from 25% in 1948 to 47% in 1981. Within this framework, explanations are being sought for other differences within the individual regions and the smaller territorial units. The conclusion is that the spatial polarization of the settlements sometimes exceeds the desirable values and places insufficiently populated and less developed areas in an increasingly difficult position. Thus, the regional aspect and the problem of regional inequality are of utmost importance.